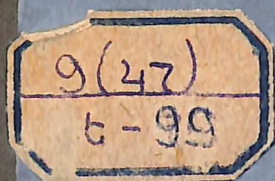

2444

Список

Исследовать содержание 17-го листа
 и указать на соответствующее
 место в тексте

1938

30 MAY 2011
Հ. Խ. Ս. Հ. ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎՈՐԱԿԱՎՈՐՄԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

№ 14 Հ Ե Ռ Ա Կ Ա Ո Ւ Ս Ո Ւ Ց Մ Ա Ն Գ Ր Ա Դ Ա Ր Ա Ն № 14

9(47)

24 JAN 2006

№ 6-39
u y Պ. ՅԵՓՐԵՄՈՎ

2p.

ՄՈՍԿՎԱՅԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
17-րդ դարի սկզբի սոցիալական
ճգնաժամի նախորջակին

Թարգմ. Մ. ԶԱՔԱՐՅԱՆ

4/812

Խմբագիր՝ Հ. ԽՈՒՇՈՅԱՆ

Սրբագրիչ՝ ԳԱՐ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ՄՈՍԿՎԱՅԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

17-րդ դարի սկզբի սոցիալական հզնաժամի

նախորդակին

17-րդ դարի առաջին քառորդում վերջացավ ուղեւային (բաժնեկալվածային) իշխանությունների հավաքումը Մոսկվայի իշխանների կողմից՝ 1510 թվին Մոսկվային միացվեց Պսկովը, 1514 թվին՝ Սմոլենսկը, 1517 թվին՝ Ռյազանի իշխանությունը և 1526 թվին՝ վերջին իշխանությունները — Չերնիգովի և Հյուսիսային Ռուսական հողերի հավաքումը Մոսկվայի իշխանության ներքո պրոգրեսիվ նշանակութուն ունեցող, վորովհետև կենտրոնացված պետության ստեղծումը, վորն իր իշխանության տակ միացրել էր վերլիոսումներով բնակեցված տերրիտորիան, ուղեւային-ֆեոդալական մանրատվածության համեմատությամբ հանդիսանում էր խոշոր առաջադիմական քայլ։ Պրոգրեսիվ նշանակութուն ունեցող Մոսկվայի իշխանների կռիվը թաթարների դեմ, վորը 1480 թվին ավարտվեց թաթարական լծի վոչնչացումով։

Գլավկա 2238 հրատ. 14 պատվ. 4 տիրած 1000

Հանձնված է արտադրության 22 դեկտեմ. 1936 թ.

Մատրագրված է տպելու 7 հունվարի 1937 թ.

Ուսուցիչների վորակավորման բնագավառի տպարան,
Ցերեռն, Մարքսի փողոց 13

ինքնապաշտպանության պահանջն արագացնում եր նաև
կենտրոնացված պետության ստեղծումը:

16-րդ դարի յերկրորդ կեսից, ի վան Ահեղ ցարի ժա-
մանակ բացվում է Մոսկվայի տերրիտորիալ նվաճումների
մի ուրիշ շրջան. ի վան Ահեղը նվաճում է Միշին և Սաո-
բին Պովոլժյեն, 1552 թվին՝ Կազանի թագավորութունը,
1556 թվին՝ Աստրախանը: Աստրախանը նվաճելուց հետո
փորձեր են արվում ներս մտնելու Կովկաս: Ահեղի թագա-
վորության վերջում սկսվում է Սիրերի նվաճումը: Այս
բոլոր մարզերը բնակեցված էին արդեն վոչ թե վելիկո-
ռուսներով, այլ ուրիշ ազգություններով՝ թաթարներով,
մորզվերով, չերեմիսներով, բաշկիրներով և ուրիշներով:
Այս ժամանակից սկսվեց պետության վերածումն ազ-
գայինից բազմազգի պետության՝ հիմնված մի գերիշխան
ազգի կողմից ուրիշ բոլոր ազգությունների կեղեքման
վրա, սկսվեց Ռուսաստանի վերածումը «ժողովուրդների
բանախ»: Նվաճված ազգությունները կատաղորեն գիմա-
ղրում էին կեղեքիչներին, նոր նվաճված մարզերում
կառուցված ռուսական քաղաքները մեկ անգամ չեն պա-
շարվել ապստամբների կողմից, սակայն այս ապստամ-
բությունները դաժանաբար ճնշվում էին:

Բայց յեթե արևելքում Մոսկվայի պետությունն ընդ-
հարվում եր թույլ ժողովուրդների հետ և իր սահման-
ներն ընդհարձակում եր ի հաշիվ նրանց նվաճման, ապա
Արևմուտքում նա ստիպված եր բաղկավելու ավելի կուլ-
տուրական և առաջավոր պետությունների հետ: Բալտիկ
ծովի ափին տիրանալու համար մղված կռվում Մոսկվայի
պետությունը պարտություն է կրում:

Սկսած 15-րդ դարի վերջերից նա խաղաղ և վոչ խա-
ղաղ հարաբերությունների մեջ է մտնում Արևմտյան
Ցեվրոպայի պետությունների, մերձավոր զրացի՝ Լեհ-Լիտ-
վական պետության, Շվեդիայի, Դանիայի, Լիվոնյան որ-

դենի, Գերմանական կայսեր հետ և այլն: Այս ժամանակ
առևտրական կապեր են հաստատվում հեռավոր Անգլիայի
ու Հոլանդիայի հետ. 1553 թվին անգլիական նավերը
յերևացին Հյուսիսային Դվինայի գետաբերանում և անգ-
լիական վաճառականները յեկան Մոսկվա: Շուտով Դվի-
նայի գետաբերանում անգլիացիների հետ տոնավաճա-
ռային առևտուր անելու համար կառուցվեց Արխանգելսկ
քաղաքը, վորով հնարավորություն ստեղծվեց առևտրական
գործարքներ կատարելու ամբողջ Հյուսիսում: 1555 թվին
անգլիական կառավարությունը Մոսկվայի պետության
հետ առևտուր անելու համար կազմակերպեց հատուկ
«Ռուսական ընկերություն»:

Չարգացող արտաքին առևտրի շահերը Ահեղի կառա-
վարությանը զրգում էին կռիվ մղել Բալտիկ ծովը դուրս
գալու համար, վորն առևտրի շատ ավելի հարմարություն-
ներ ուներ, քան Մալտակ ծովը: Բայց Բալտիկ ծո-
վում գերիշխելու համար կռվում էին նաև ուրիշ պետու-
թյուններ, ուստի Մոսկվայի այնտեղ հիմնվելու ձգտումն
իր դեմ հանեց Լեհաստանին և Շվեդիային: Լեհական Սի-
գիզմունդ 2-րդ Ոգոստոս թագավորը գրում եր անգլական
թագուհի Ցեկեզավետային, ջանալով համոզել անգլիացի-
ներին հետ կենալու Մոսկվայի հետ առևտրական հարա-
բերություններ ունենալուց և նշելով այն վտանգը, վոր
արևմտյան պետությունների համար բերում է ռուսների
ամրացումը Բալտիկ ծովում. «Մոսկվայի թագավորն որե-
ցոր մեծացնում է իր հզորությունը ձեռք բերելով այն ա-
ռաքեկաները, վոր բերվում են Նարվա,*) վորովհետև այս-
տեղ են բերվում վոչ միայն ապրանք, այլև մինչև այժմ
նրան անհայտ զենք, բերում են վոչ միայն արվեստից
շինվածքներ, այլ և գալիս են իրենք արվեստագետները,

*) Նարվա—նավահանգստային քաղաք Ֆիննական ծոցի ա-
փին, վոր ռուսները նվաճել են Լիվոնյան կռվի ամենասկզբին:

վորոնց միջոցով նա հնարներ և ձեռք բերում հաղթելու բոլորին: Մինչև այժմ մենք կարողանում եյինք հաղթել թշնամուն միայն այն պատճառով, վոր նա խորթ եր կրթվածությանը, արվեստներ չգիտեր: Իսկ յեթե Նարվայի նավագնացությունը շարունակվի, ապա ի՞նչը նրան անհայտ կմնա*):

Այսպես Մոսկվայի գրացիները ձգտում յեին փակել Արևմուտքի այն նեղ դռնակն ել, վորպիսին հանդիսանում եր Նարվան. իսկ Մոսկվան ուզում եր ունենալ Արևմուտքի վրա լայն բացված դռներ:

1558 թվին Լիվոնիայի նվաճման համար Մոսկվայի պետության սկսած պատերազմն սկզբում հաջող եր Մոսկվայի համար: Լիվոնիան, վորը թուլանում եր յեկվոր ֆեոդալ տերերի՝ գերմանացիների և տեղական հարստահարված բնակչության՝ լատիշների, լիվերի և եստերի միջև, շուտով ջախջախվեց Մոսկվայի զորքերի կողմից և քայքայվեց. նրա մի մասը տրվեց Լեհ-լիտվական պետությանը, իսկ մյուս մասը՝ Շվեդիային: Մոսկվայի պետության պատերազմը Լեհաստանի ու Շվեդիայի հետ վերջացավ կատարյալ անհաջողությամբ. լեհերն ու շվեդները վոչ միայն իրենց վերադարձրին առաջներում Ահեղի նըվաճած լիտվական հողերը, այլև, 1583 թվի հաշտությամբ Մոսկվան ստիպված եր զիջելու նաև Ֆիննական ծոցի ափերի ուսական արմատական հողերը՝ Յամ, Կոպորյե, Իվան-գորոդ, Որեշեկ, Կորելու քաղաքները: Այսպիսով Մոսկվան խորապես կտրվեց Բալտիկ ծովից, իսկ «Յեկրոպայի վրա լուսամուտ» բանալու խնդիրը լուծեց միայն Պյոտր 1-ը:

*) Քաղվում և Սուլովյովի «Ռուսաստանի պատմությունը հնագույն ժամանակներից», 6-րդ հ., էջ 283.

Լիվոնյան պատերազմի անհաջողությունները սրեցին և արագացրին Մոսկվայի հասարակության զանազան դասակարգերի փոխհարաբերության մեջ վաղուց արդեն հասունացած ճգնաժամը: Մոսկվայի պետության մեջ խուլ պայքար եր տեղի ունենում մի կողմից արտոնյալ, հարուստ և մեծագարմ բոյարության միջև, վոր մեծ մասամբ կազմված եր նախկին ուղելային իշխանների սերունդներից՝ «իշխանիկներից», և մանր հողատերերի՝ ազնվականների միջև, վորոնց աջակցում եր վաճառականությունը: Մենք հիշում ենք, թե ինչ մեծ դեր խաղացին Մոսկվայի հին բոյարները Մոսկվան մեծացնելու մեջ, մանավանդ, յերբ իշխաններն անչափահաս եյին, ինչպես որինակ Դմիտրի Դոնսկոյի ժամանակ: Ուղեիների վերացումով Մոսկվայի այս հին բոյարները՝ Մոսկվայի իշխանների վաղեմի ծառաները, հետին պլանի վրա մղվեցին Մոսկվա լցված նախկին ուղելային իշխանների սերունդների՝ իշխանիկների կողմից, վորոնք առաջին տեղերը զբաղեցին թե բոյարական դուժայում, թե կենտրոնական կառավարման մեջ և թե «պրիկազներում» (ատյաններում). հենց նրանք ել կուսակալներ եյին ուղարկվում ամենախոշոր ու հարուստ մարզերը և արշավանքների ժամանակ ղեկավարում բանակներ: Բոյարության մեջ իշխանիկների գերակշռությունն արիստոկրատական բնույթ եր տալիս բոյարական միջավայրին, վորն ամուր կառչել եր պետության կառավարման իր արտոնություններին, դրանք համարելով իրեն պատկանող ըստ բնածին իրավունքի, ըստ «թագավորական ծննդաբանության»: Բոյարների արտոնյալ դրության նյութական հիմքն եյին հսկայական կալվածքները — «վոտչինաները» — վորտեղ ղեռեա պահպանվում եյին նրանց նախկին ուղելային-ֆեոդոլական իրավունքները դա-

տելու, բնակչութիւնը հարկման յենթարկելու վերաբեր-
մամբ և այլն: Բոյարական հողատերութիւնը մինչև 16-րդ
դարի կեսերը, անշուշտ, գերակշռում ևր հողատիրու-
թյան մնացած բոլոր տեսակներին վոչ միայն քանա-
կապես, այլև վորակապես: Հսկայական կալվածքները
պատկանում էյին նմանապես հոգեվորականության բար-
ձրագույն ներկայացուցիչներին ու վանքերին, վորոնք վոչ
միայն վոչ մի հարկ չէյին վճարում, այլև իրենց կալ-
վածքների հաշվին զինվորական ծառայության ծախսեր
չէյին կրում: Վանքերն այն ժամանակ հանդիսանում էյին
վաշխառուական կապիտալի գլխավոր ներկայացուցիչ-
ները, վանական մենակյացները վարկային «արծաթով» ըս-
տըկացնում էյին գյուղացիներին, պարտքերի մեջ էյին
խճճում թե խոշոր հողատերերին, բոյարներին և թե
մանր ծառայող մարդկանց: Նրանք նաև առևտուր էյին ա-
նում. իրենց առևտրական ընդունակութիւններով ա-
ռանձնապես աչքի էյին ընկնում հեռավոր Սուրովիի վան-
քի մենակյացերը, վորոնք տարեկան վաճառում էյին
մինչև 130 հազար փութ աղ:

Խոշոր վոտչիհայկին հողատեր և պետութեան մեջ արտոնյալ դիրք զբաղող բոյարները դեմ թշնամաբար տրամադրված եյին մանր հողատեր ազնվականները, վորոնք հող ունեյին գլխավորապէս պայմանական կալվածքի (պոմեստեյ) իրավունքով: Ազնվականութեան իր ծագումով չափազանց խայտաբղետ եր: Նրա կորիզն եյին հանդիսանում «ազատ ծառաները», վորոնք ուղեւային-ֆեոդալական շրջանում Մոսկվայի իշխանի արքունիքում զինվորական ծառայութեան եյին կատարում: Ուղեւները վոչնչացումով ըստ պայմանագրի ազատ ծառայութեանը փոխարինվեց պետական պարտադիր ծառայութեամբ: Նախկին ուղեւային իշխանների և նրանց բոյարների ազատ ծառաները կամավոր կամ հարկադրաբար ծառայութեան եյին փոխա-

դրվում Մոսկվայի իշխանի մոտ: Բացի այս ազատ մարդ-
կանցից, հախկին ուղեւային իշխանների ու նրանց բոյար-
ների մոտ կային հաւ զինվորական ծառայութեան համար
պետանի անազատ ծառաներ (խոլոպներ), վերոնց հետ
իշխաններն ու բոյարները գնում էին արշավանքների. խա-
ղաղ ժամանակ այս ծառաներն իշխանների ու բոյարների
արքունիքներում կառարում էին զանազան տնտեսական
պարտականություններ:

15-րդ դարի կեսերից, յերբ ուղեւորների վերացումը կատարվեց արագ տեմպով, Մոսկվայի կառավարութիւնն սկսեց կարվածքներ հատկացնել այս պալատական ծառաներին, նրանց դարձնելով հողատեր ազնւականներ, վորոնք անմիջականորեն ծառայում էին ցարին: Անդրկիացի դեսպան Ֆլետչերը, վոր Մոսկվայում յեղել է 1588—1589 թվերին, այս բոլոր ծառայող մարդկանց թիւը հաշվում է մոտավորապէս 100 հազար: Մանր կարվածատերերի այս ամբողջ մասսան, վորը մի կերպ ապրում էր իր փոքրիկ կարվածքներում, վոր աջակցութիւն էր ստանում միայն արշավանքների համար ցարից ստացած ոսճիկով, չափազանց անձեռնառու դրության մեջ էր խոշոր վոտչինատեր բոյարների համեմատությամբ:

Զգտելով զինվորական ծառայութեան համար կաղերք պահպանել, ցարական կառավարութիւնը հրատարակում է յերկու հրովարտակ, վորոնք լույս տեսան մեկը մյուսի յետեից 1557 թվի վերջին—1558 թվի սկզբին:

Այս հրովարտականերից մեկով՝ զբաղվեցրած ծառայող մարդկանց թույլատրվում էր պարտքը տալ 5 տարվա մասնավճարումով և այն ել միայն պարտք վերցրած փողը, առանց տոկոսների: Յեկող ժամանակների համար տոկոսն իջեցվում էր, և այն ժամանակվա համար սովորական 20 տոկոսի փոխարեն թույլատրվում էր վերցնել միայն 10 տոկոս: Տոկոսների վճարումից ազատվում էին

նաև առետրական մարզիկ, բայց արամեյալ մասնավճառումը նրանց վրա չէր տարածվում. նրանք պարտավոր էին ամբողջ պարտքը վճարել միանգամից: Յերկրորդ հրովարտակը հնգամյա մասնավճարումը տարածում էր նաև այն հողատերերի վրա, վորանք իրենց հողերը գրավ էին դրել տոկոսների փոխարեն: Քանի վոր այս գեպքում վաշխառուն ոգտվում էր գրավ դնողի հողից, ապա այսպիսի հողատերը վոչ մի հնարավորություն չունեւ պարտքը վճարելու: Հրովարտակով սահմանված մասնավճարումը հնարավորություն էր տալիս վճարելու պարտքի մի հինգերորդ մասը, հողը վերատանայր իր արամադրության տակ և աստիճանաբար վճարելու պարտատիրոջը:

Յարական կառավարության կողմից իր շահերի համար ընդունված այս արտակարգ միջոցները ցույց էին տալիս, թե ինչ դրության մեջ էին գտնվում մանր հողատեր ազնվականները:

Ազնվականների գեղահությունը խորանում էր նաև նրանով, վոր նրանց վրա չէր ընկնում ազմական արշավանքների գլխավոր ծանրությունը: Ազնվականության այս գեղահության և ձգտումների արտահայտիչն է հանդիսանում այն ժամանակվա հրապարակախոսական մի քանի հիշատակարան՝ վոմն Իվան Պերեսվետովի խընդրագիրը ցարին: Իվան Պերեսվետովն այն ժամանակվա ամենակրթված մարդկանցից մեկն է, վորն արտահայտել է ազնվականության շահերը: Իր խնդրադրում Պերեսվետովը շոշափում է այն ժամանակվա քաղաքական հիմնական հարցերը, ցարական իշխանության մասին, ցարի վերաբերմունքի մասին ղեպի բոյարներն ու ազնվականները, պետական կառուցվածքի նոր պլանների մասին: Այն հիշատակարանի հիմնական բովանդակությունը հետևյալն է. ցարը պետք է կառավարի ինքնակալ կերպով, չխորհրդակցելով իշխանագուհուհների հետ, իսկ յեթե իշխանա-

գուհուհուրը գնան ցարի դեմ, ապա նրանց պետք է դաժան պատիժների յենթարկել: Մարտիկներին, այսինքն ապստամբներին, ցարը պետք է «բարձրացնի և նրանց արտերն ուրախացնի և իր պետական գանձարանից ուճիլն ավելացնի և նրանց թողնի իրեն մոտ գալու և ամեն ինչում հավատա և սիրի նրանց, իբրե իր յերեխաների հայր և առատաձեռն լինի նրանց հանդեպ, առատ ձեռքը յերբեք չի աղքատանա և ցարի փառքը կշատացնի. մարտիկների հանդեպ առատաձեռնության մեջ է ցարի խմտությունը»: Բոյարների մասին Պերեսվետովը գրում է, թե «ուսական ցարի իշխանագուհուհներն իրենք հարստանում և ծուլանում են, իսկ նրա թագավորությունն աղքատացնում են, և նրա համար են նրանք կոչվում նրա ծառաները, վոր իրենց ամբողջ ունեցածով դուրս են գալիս նրան ծառայելու, իսկ քրիստոնեյական հավատին ամուր չեն կանդնած և մահացու թշնամու դեմ կատաղի խաղ չեն խաղում»*)

Կանգ չառնելով այս հիշատակարանում շոշափված մյուս հարցերի վրա, մենք մեջ բերվածից արդեն կարող ենք տեսնել, վոր Պերեսվետովը չափազանց բացասաբար էր վերաբերվում բոյարների անտեսական գորությանն ու նրանց քաղաքական արտոնություններին. նա պահանջում էր, վոր ցարը կառավարի ինքնակալ կերպով, վոր նա ջարդի բոյարների գլխավորությունը և ամեն կերպ բարձրացնի ու իրեն մոտեցնի ազնվականներին, բոյարության դեմ պայքարելիս հենվելով նրանց վրա:

Վոր բոյարության հետ կատաղի կռիվն անխուսափելի չէր, այս ցույց տվեց կոնֆլիկտների այն յերկար շրջթան, վորն առաջացավ Ահեղի նախորդներ՝ մեծ իշխաններ Իվան Յորդի և Վասիլիյ Յորդի թագավորության շրջանում: Իվան Ահեղի անչափահաս ժամանակ բոյարները միանա-

*) Վ. Ռժիգա—«Ի. Պերեսվետով»:

գամայն ինքնուրույն և իրենց քմահաճույքով եյին կառավարում պետութիւնը և փորձում եյին շարունակել այս նաև այն ժամանակ, յերբ Ահեղը չափահաս դարձավ և թագադրվեց: Այս ժամանակ ցարը շուրջը կազմվեց նրա մերձավոր և մշտական խորհրդականների մի խմբակ, այսպես կոչված «ընտրյալ ռազան»:

Չնայած «ռազայի» ականավոր անդամներն այնպիսի մարդիկ եյին, ինչպես Նովգորոդի տերտեր Սիլվեստրը և ազնվական Ադաշը, նա հիմնականում արտահայտում էր ազնվագարմ բոյարութեան շահերը, վոր գլխավորապես կազմված էր իշխանիկներից, վորոնք սկզբում ձգտելով պահպանել իրենց դերիշխանութիւնը, վարոշ գիշումներ արին ազնվականութեանն ու վաճառականութեանը: «Ընտրյալ ռազայի» ոգնութեամբ իշխանիկները համարվեցին մի սերտ շրջանակի մեջ և ապահովեցին իրենց արտոնյալ դրութիւնն իբրև պետութեան կառավարողների:

Կուրբսկուն*) ուղղած նամակի մեջ Ահեղը գանգատւում է, վոր տերտեր Սիլվեստրն ու նրա կողմնակիցներն սկսել են իրենց գաղտնի խորհրդակցել պետական գործերի մասին, իսկ իրենց սկսել են «իշխանութիւնը վերցնել», բոյարներին «հակաճգութեւ» տալով իր գեմ: Նրանք բաշխում եյին աստիճաններ ու կալվածքներ, ապուրինի

*) Իշխան Կուրբսկի—ամենից ազնվագարմ բոյարներից մեկը, վոր լիվոնյան պատերազմի ժամանակ Մոսկւայի դորքերի հրամանատար լինելով, Նեվելի մոտ ճակատամարտը տանուլ տվեց լեհերին և փախավ Լեհաստան: Այնտեղից նա խիստ նամակ ուղարկեց Ահեղին, նրան կշտամբելով բոյարների հետ դաժան վարվելու համար: Ահեղը պատասխանեց, և այս նամակազրութիւնն յերկար ընդհատումներով տեղի տասնինգ տարի: Կուրբսկին գրեց չորս նամակ, Ահեղը՝ յերկու: Բացի սրանից, Կուրբսկին Լեհաստանում գրեց Ահեղի դեմ մեղադրական «Մոսկւայի մեծ իշխանի պատմութիւնը», վորի մեջ արտահայտում էր բոյարութեան քաղաքական հայացքները:

կերպով իշխաններին վերադարձնում եյին Իվան Յորդի ժամանակ նրանցից բռնագրավված հողերը, ինքնակամ վճռում եյին բոյարական-իշխանական վտոյնանների տարացումը, վոր բազմիցս արգելված էր նախկին հրովա՝ տակներով: Սրանով «ընտրյալ ռազան» իր կողմը գրավեց շատ նոր կողմնակիցներ, վորոնցով լցրեց պետութեան ամենից կարևոր բոլոր պոստերը: Նրանք նմանապես յուրացրեցին դուժայում բոյարների տեղերի կարգը՝ այսինքն այս կամ այն բոյարի կառավարական նշանակութեան աստիճանը, սահմանելու իրավունքը: Կա այնպիսի կարծիք (պրոֆ. Սերգեյեվիչ), վոր «ընտրյալ ռազան» նույնիսկ 1550 թվի դատաստանագրքի մեջ մտցրեց ցարական իշխանութեան ձևական սահմանափակում, վորն արտահայտեց նրանով, վոր առանց բոլոր բոյարների վորոշման ցարը չէր կարող նոր որեւքներ հրատարակել:

1553 թվին, յերբ Ահեղը լուրջ հիվանդացավ և կարելի չէր ուղտել, վոր նա կմեռնի, իշխանիկները չէին ուզում յերգվել Գրոնզու փոքրահասակ վորդի Դմիտրիին, այլ նրա փոխարեն ուզում եյին նստեցնել իրենց մարդուն՝ նախկին ուղելային իշխանի վորդի Վլադիմիր Անդրեյեվիչ Ստարիցկուն: Յեթե իշխանիկներին այս բանը հաջողվեր, նրանք հասած կլինեյին իրենց նպատակին: Իշխան Վլադիմիր Ստարիցկու թեկնածութեան կողմնակից այս բոյարական-իշխանական կուսակցութեան գլուխ կանգնած եյին իշխաններ Իվան Շույսկին, Դմիտրի Կուռլյատեր և ուրիշները: Նրանց հետ համամիտ եյին նաև տերտեր Սիլվեստրն ու Ադաշը:

«Ընտրյալ ռազայի» քաղաքականութիւնը վարվում էր հոգուտ իշխանիկ-բոյարների շահերի և չափազանց դժգոհութիւն էր առաջացնում ազնվականութեան մեջ: Արդեն մեր հիշատակած Պերեսվետովն իր խնդրագրի մեջ խոսում է իշխանագունների մասին, վորոնք «թագավորու-

թյուն ունեն, ժողովրդին տանջել են իրենց անարդար դատերով ու դավաճանությամբ և հարստացել են ժողովրդական արցունքներից ու արյունից և իրենք ծուլացել են և ցարին զոլեցրել են գործից իրենց կախարդություններով ու հմայությամբ»։ Դժգոհություն առաջացրեց «ընտրյալ ռազայի» նաև արտաքին քաղաքականությունը, վոր ուղղված էր լիվոնյան պատերազմի դեմ, քանի վոր ազնվականությունը հույս ուներ նախկին Լիվոնյան որդեհի հոգերը գրավելու դեպքում կալվածային նոր հարկեր ըստանալու։

Հիմնականում սրանք են այն պատճառները, վորոնցով ազնվականությունն ամբողջովին պաշտպանում էր Անեղին ցարական խնդրակալական իշխանության հաստատման համար բոյարների դեմ մղած նրա կռիվը։ Անեղի այս կռիվը ֆեոդալների դեմ, անտաքակույս, պրոգրեսիվ նշանակություն ուներ։ Ենդելսը, խոսելով Արևմուտքում թագավորական իշխանության համանման կռիվ մասին ֆեոդալների դեմ, գրում է հետևյալը. «Վոր այս ամբողջ ընդհանրական խառնաշփոթության մեջ թագավորական իշխանությունը պրոգրեսիվ տարր էր,—այս միանգամայն ակներև է։ Նա կարգի ներկայացուցիչն էր անկարգության մեջ, կազմվող ազգի ներկայացուցիչն էր ի հակադրություն խռովարար վասսալ պետությունների մանրատվելու»*)։

Մի այլ ուժ, վոր պաշտպանում էր ազնվականությանը բոյարների դեմ նրա մղած կռիվում, վաճառականությունն էր։ Վաճառականները շահագրգռված էին ուղեկալ—ֆեոդալական կարգերի արագ վերացումով, վորոնք արգելակում էին ներքին առևտրի զարգացմանը, նրանք նմանապես շահագրգռված էին արտաքին հարձակողական քաղաքականու-

*) Հատված Թ. Ենդելսի չհրապարակված ձեռագրից։ Տես «Ֆեոդալիզմի քայքայման և բուրժուազիայի զարգացման մասին», հայերեն էջ 11, հրատ. Ուսուց. վերակադրման ինստիտուտի։

թյամբ, մասնավորապես Բալտիկ ծովի ափերի նվաճումով առևտուրն ընդհարձակելու համար Բոյարների քաղաքականությունը խանգարում էր վաճառականության այս ձգտումների իրականացմանը։ Ուղեկալ-ֆեոդալական կարգերն ավելի ուժգնորեն էին զգացնել տալիս իրենց մասին, իսկ «ընտրյալ ռազայի» քաղաքականությունը ձգտում էր կասեցնել այս կարգերի վերացումը, պահպանել իշխանական և բոյարական վոտչինաների կիսաֆեոդալական մեկուսացածությունը։ Բավական է ասել, վոր 1551 թվին Հարյուրգլխանի ժողովում ըրվում էր և նույն իսկ դեռ չէր վճռված պետության ներսում մաքսային սուրբերի վերացման հարցը։ Ինչ վերաբերում է արտաքին քաղաքականության, ապա, ինչպես արդեն նշվեց, «ընտրյալ ռազան» դեմ էր լիվոնյան պատերազմին։

Ահա թե ինչու սխալ է Պոկրովսկու հայացքն «ընտրյալ ռազայի» վերաբերմամբ իբրև բոյարության և «պոստոյսկինների» (առևտրական մարդկանց) բռնիք*)։ Իր գնահատությունը հիմնավորելու համար Պոկրովսկին մեջ է բերում միայն այն փաստը, վոր տերտեր Սիլվեստրը, բացի իր հեղեղը պարտականություններից, նաև հաջողությամբ առևտուր էր անում։ Ամենեկին պարզ չէ, թե ինչու այս դեպքում ուղրիչինայում (Թիկնապորում) ընդամենը միքանի տարի հետո վաճառականությունը բռնիք մեջ է գտնվում արդեն վոչ թե բոյարների, այլ ազնվականների հետ։ Պոկրովսկին ջանում է այս բացատրել նրանով, վոր «պոստոյսկինների» ու բոյարության միությունն ուղրիչինայում «ժամանակավորապես ջլատված» էր, բայց միանգամայն պարզ է այսպիսի բացատրությունն անհիմն լինելը։ Բնորոշ է, թե ինչով է Պոկրովսկին ապացուցում ազնվականների ու վաճառականության

*) Տես Պոկրովսկի—«Ռուսաց պատմությունն հնագույն ժամանակներից», 1-ին հ., էջ 224, 4-րդ հրատ.

բլոկի առհասարակ անկարելիութիւնը: Նրա կարծիքով սրա պատճառը հանդիսացավ այն, վոր վաճառականները ցարական զանձարանին փող ելին վճարում իբրեւ զանազան հարկեր ու տուրքեր, իսկ ազնվականները զանձարանից փող ելին ստանում իբրեւ ոռձիկ: Վճարողներ և ստացողներ—ահա, ըստ Պոկրովսկու, ազնվականների և վաճառականների միջև յեղած դասակարգային ներհակութիւնների հիմքը: Յեւ «հարկավոր եր շատ ժամանակ, հարկավոր ելին միանգամայն բացառիկ հանգամանքներ, վորպէսզի հնարավոր դառնար նրանց միութիւնը»,*) գրում եր նա: Պոկրովսկու այս, ինչպէս և մյուս սխալները հիմքում ընկած ե գռեհիկ «տնտեսական» մատերիալիզմը և առևտրական կապիտալի նրա սխալ, հակամարքսիստական թեորիան:

Բացի ազնվականութիւնից ու վաճառականութիւնից ցարի կողմն եր հոգևորականութիւն գերակշռող, ամենից ազդեցիկ մասը, վորն ուներ այսպէս կոչված «յոսիֆլանական» ուղղութիւն, նրանց իդեոլոգ—վանքերից մեկի վանահայր Յուսիֆ Վոլոցկու անունով: Ազնվականութիւն հետ սերտորեն կապված հոգևորականութիւն այս մասը, ինչպէս և ազնվականութիւնը, ձգտում ելին ամրացնել ինքնակալութիւնը: Պարզ պատկերացնելու համար, թե այս տեսակետից ինչ նշանակութիւն ունեցավ հոգևորականութիւն աջակցութիւնը, անհրաժեշտ ե նկատի ունենալ, վոր այն ժամանակ հոգևոր անձինք ամենակրթված մարդիկն ելին և վոր հոգևոր իդեոլոգիան այն ժամանակ գերիշխող եր:

*) Ն ու յ ն տ ե ղ ու մ:

Բոյարութիւն հետ ցարի ու ազնվականների հարաբերութիւնների մեջ յերկար ժամանակ հասունացող ճշմարտամը 1564 թվի վերջին բոլորվեց նրանց միջև առաջացած կարուկ խզումով և ուղրիչնայի հիմնումով: Մենք կանգ չենք առնի 1564 թվի ղեկաւմբերի 3-ի հեղաշրջման դրամատիկական մանրամասնութիւնների վրա, վորով իր դործողութիւններն սկսեց ուղրիչնային: Ահեղը և նրա մերձավոր զինակիցներն իրենց նպատակ դրին վոչնչացնել ինչպէս իշխանիկ—բոյարների քաղաքական նշանակութիւնը, վոր բղխում եր ուղեւային-ֆեոդալական անցյալի արագ ղիցլաներից, այնպէս ել նրանց տնտեսական հզօրութիւնը, վոր հիմնված եր իշխանիկների հսկայական վոտչինային հողատիրութիւն վրա: Բայց տնտեսական ու քաղաքական այս հեղաշրջումը պարուրված եր մի ձևի մեջ, վորը վերցված եր նույն ուղեւային անցյալից: Իր նպատակների իրականացման համար Ահեղը հիմնեց հատուկ արքունիք — ուղրիչնայի — Մոսկվայի հին արքունիքից առանձին, վորը թողնված եր Բոյարական դումայի անորինութիւն ներքո: Ահեղի հատուկ արքունիքը կազմակերպված եր ցարի անհատական վոտչինայի տիպով, վորի մեջ ցարը, ինչպէս և ամեն մի ուրիշ վոտչինավոր, կարող եր կարգադրութիւն անել, ինչպէս վոր ուղեր: Սակայն ցարական անհատական վոտչինայի ֆեոդալական այս ձևի մեջ միանգամայն այլ բովանդակութիւն եր ղրված: Իր հատուկ արքունիքի համար Ահեղը դատեց հազար հուսալի, իրեն նվիրված ազնվականներ՝ իրենց ծառաների հետ միասին, և նրանց ավելացրեց ստրելեցներին, վորոնք հանդիսանում ելին այն ժամանակվա հետեւորդ: Այս թիկնաւոր զորքն անցյալի ուժ եր կազմում, վորի գեւ իշխանները ինչպէս կարող ելին ամրապնդել անգամ կրու-

վերու Հենված այս ուժի վրա՝ Ահեղը ջախջախեց՝ ուղե-
լային-ֆեոդալական ազնվականությունը: Նրանց կալվածք-
ները բռնազրավեցին հողուտ ուղրիչնինայի և բաշխվեցին
ազնվականներին ու ուղրիչնինայի անդամ բոյարական
զավակներին:

Բոյարության ջախջախման հետ միաժամանակ տեղի
յեր ունենում կոզոպուտների ու բռնությունների որդիա
գյուղացիների վերաբերմամբ, վորոնց օտրկացումն ուղրիչ-
նինայի հետևանքով ավելի ևս ուժեղացավ: Իրենց իսկ՝ իշ-
խանիկներին Ահեղը փոխադրեց ծայրագավառները, վոր-
տեղ նրանք հողեր ստացան կալվածային սեփականու-
թյան իրավունքով և դարձան շարքային ծառայող մար-
դիկ: Սրա հետ միասին տեղի յեր ունենում բոյարության
Ֆիդիկական վոչնչացում: Ինն իշխանական ցեղերից սեր-
վող շատ բոյարներ սպանվեցին, մյուսները վանականներ
դարձվեցին, յերրորդներն աքսորվեցին՝ նրանց գույքի բռ-
նազրավումով: Ահեղի թագավորության վերջում ուղրիչ-
նինան բռնում եր պետության մոտ կեսը՝ մյուս կեսը
մնում եր Բոյարական դումայի կառավարման մեջ և կոչ-
վում եր «Չեմշչինա»:

«Հետզհետե գոյացած ուղրիչնինայի տերրիտորիան
16-րդ դարի 70-ական թվականներին կազմված եր պե-
տության կենտրոնական և հյուսիսային վայրերում գտնը-
վող քաղաքներից և վոլոստներից. Պոմորյեյում, Անդրմոս-
կովյան և Անգրոկյան քաղաքներում, Որոնեժի և Բեժեցկի
պատմականներում: Հյուսիսում դեմ աննելով «մեծ ծով—
ովկիանոսին»՝ ուղրիչնային հողերը ձեղքում մտնում եյին
«գեմշչինայի» մեջ, բաժանելով այն յերկու մասի: Սրե-
վերում գեմշչինային մնում եյին Պերմի և Վյատկայի
քաղաքները, Պոնիգովյեն և Ռյադանը, արեմուտքում՝ սահ-
մանամերձ քաղաքները, «Փեգմանական Ուկրայինայից»
(Պսկովի և Նովգորոդի), «Լիտվական Ուկրայինայից» (Վե-

լիկիյե Լուկի, Սմոլենսկ և ուրիշ.) և Սեվերսկի քաղաք-
ները: Հարավում գեմշչինայի այս յերկու շերտերը կապ-
վում եյին ուկրայինական քաղաքներով և «վայրի դաշ-
տով»*):

Վերջիվերջո գեմշչինային մնում են պետության ծայ-
րամասերը: Իսկ կենտրոնական մարզերը, վորտեղ ամբողջ
բներով նստած եյին նախկին ուղեւային իշխանների սե-
րունդները, վերցված եյին ուղրիչնինայի մեջ: Ուղրիչնի-
նայի մեջ եյին առնված նաև կարևորագույն առևտրական
ճանապարհները Մոսկվայից դեպի պետության սահման-
ները՝ Սպիտակ ծովի ուղղությամբ (Վսլգա, Տոտմա, Ուստ-
յուգ, Սոլիչեգոդսկ, Խոլմոգորի) և նոր քաղաք Մելան-
գելսկը) և Բալթիկ ծովի ուղղությամբ (Նովգորոդ-առև-
տրական կողմը, Ստարայա Ռուսսա և ուրիշ.): Ուղրիչնի-
նայի ձեռքում կարևորագույն առևտրական ճանապարհնե-
րի կենտրոնացումը ֆինանսական մեծ նշանակություն
ունեւ, հակայական յեկամուտներ բերելով ուղրիչնային՝
արքունիքի պահպանության և ազնվականներին ու ուղրիչ-
նինայի մեջ վերցված բոյարական յերեխաներին ռոճիկ
առլու համար:

Ուղրիչնինան հասավ արդյոք այն նպատակնիւղին, վոր
դնում եյին Ահեղը և նրա զինակիցները: Անտարակույս՝
հասավ: Այս մասին խոսում են թե ուս ժամանակակից-
ները, ինչպես, որինակ, Կուրբսկին՝ Ահեղի հետ վարած իր
նամակագրության մեջ, թե ոտաբերկրյա զիտոդներ—առաջ
մեր հիշատակած Ֆլետչերը: Վերջինս գրում ե, վոր Ահե-
ղը, ուղրիչնինան հիմնելով, գրավեց իշխանիկների ժառան-
գական հողերը, բացառությամբ շատ աննշան մասի, և իշ-
խանիկներին տվեց ուրիշ հողեր, վորոնց նրանք տիրում
են, քանի դեռ ցանկալի յե ցարին, այնքան հեռավոր

*) Պատմում. «Խառնակ շրջանի պատմության ուրվագծեր»,
Եջ 151:

մարգերում, վոր այնտեղ նրանք վոչ ժողովրդի սերն ունեն, վոչ ազգեցություն, վորովհետև նրանք այնտեղ չեն ծնվել և այնտեղ հայտնի չեն յեզեր: Այժմ ուղեւային իշխաններ կոչված բարձրագույն ազնվականությունը հավասարված է մյուսներին*):

Այսպիսով ուրիշինանս վերջ գրեց հին Փետրաւական կարգերին և այս տեսակետից պրոգրեսիվ նշանակություն ունեցավ: Ահեղի և նրա ուրիշիկների տեսօրն ու դաժանությունները չեն կարող խափանել այն տեղաշարժերը, վորոնք հանգիստացան ուրիշինայի արդյունք: Ահեղն ավարտեց իր նախահայրերի սկսած գործը. վերացվեցին Փետրաւական հին ժամանակների մնացորդները, և պետութեան մեջ իշխանությունը բոյար-իշխանիկներից անցավ ազնվականութեան ձեռքը, վորին պաշտպանում եր վաճառականութեանը:

Ուրիշինայի վերաբերմամբ անհրաժեշտ է վերլուծել նաև մի հարց, վոր տեսական և քաղաքական մեծ նշանակութեան ունի: Յեա նկատի ունեմ Պոկրովսկու հայացքներն ուրիշինայի վերաբերյալ, վոր նա շարադրել է «Ռուսաց պատմութեան» գրքի մեջ, ինչպես և անուղղակի կերպով հաստատել «Համառոտ ուրվագծում»: Այս հայացքների հետևութեանը հանգում է Պոկրովսկու հետևյալ ձևակերպման. «Մոշոր և միջակ հողատիրութեան սկսված կրոնում տնտեսական բոլոր ոգուտները վերջինիս կողմն եյին: Յեւ հարուստ բոյարին-կալվածատիրոջը շահագործելով հողուտ մանրակալված ազնվականի՝ ուրիշինանս գնում եր բնական տնտեսական զարգացման ճանապարհով, և վոչ թե նրա դեմ: Սրանումն եր նրա հաջողութեան առաջին պայմանը»): Ուրիշինայի այս գնահատութեանը հակա-

*) Ֆլետչեր. «Ռուսական պետութեան մասին», 9 գլ:

**) Պոկրովսկի. «Ռուսաց պատմութեանը հնագույն ժամանակներից», 1 հ., եջ 206, 4-րդ հրատ:

սում են, նախ՝ արդեն առաջ հիշատակվող հրովարտակաները վաշխառութեան դեմ, վորոնց մասին Պոկրովսկին գրում է իր «Պատմութեան» 231-րդ եջում (միանգամայն պարզ է, վոր այս հրովարտականներն ուղղված եյին ի պաշտպանութեան մասն հողատերերի, վորոնց առաջին հերթին սպառնում եր վաշխառական կալվածալը), յերկրորդ՝ ավելի ուշ ժամանակների այսպիսի վավերագրեր, ինչպես 1601—1602 թվականների հրովարտակաները, վորոնցով խոշոր հողատերերին արգելվում եր գյուղացիներ տանել մանր հողատերերից: Պարզ է, վոր յեթե մանր հողատերերի կողմը լինեյին տնտեսական ոգուտները, ինչպես կարծում է Պոկրովսկին, ապա հարկ չեր լինի այսպիսի հրովարտականներ հրատարակելու: Ինքը՝ Պոկրովսկին, խոսելով ազնվական-կալվածատերերի ծանր դրութեան մասին և այն մասին, թե ինչպես կարելի յերնրանից դուրս գալ, «Պատմութեան» նույն 1-ին հատորում, բայց մյուս եջում գրում է. «կարելի յեր վորձել յերկու յելք: Մեկն այն եր, վոր վաղուց պնդում եր կալվածատիրական հրապարակախոսութեանը: Քան թե փոխարինարար վերցնել վաշխառուներից, ավելի հեշտ եր ստանալ զանձարանից «թագաւորական ուժի» ձևով: Յերկրորդ յելքն այն եր, վոր իր ամայացած կալվածքը փոխարինվեւ ուրիշ, կաւարելապես կարգին կալվածքի հետ: «Իշխանիկների» վտոջինաները, նախկին ուղեւային իշխանների կալվածքները, վոր լեւի-լեցուն եյին տեղերում ամուր նստած «հնաբնակներով», ուր գյուղացիների թույլ շահագործումը, վոչ բարձր բնավճար կոռն առիթ չեյին տալիս գաղթելու, վաղուց պետք է գրավեյին ձկան նման սառցի վրա թալրատացող վոչ-հարուստ կալվածատերերի ագահ հայացքները»):

Յեւ այսպես, վոչ մի հիմք չկա հաստատելու, վոր

*) Պոկրովսկի. «Ռուսաց պատմութեանը հնագույն ժամանակներից», 1 հ., եջ 231—232:

անտեսապես բոլոր ոգուաները մտնել հողատիրութեան կողմն ելին: Իսկ ինչո՞ւ յետոյ Պոկրովսկին ձգտում ինչ էլ վոր լինի ապացուցել այս, հակասութեան մեջ ընկնելով ինքն իր հետ: Պոկրովսկու այս սխալը բղխում էր պատմութեան նրա վոչ-դիտելիութիւնը ըմբռնելուց, «անտեսական» մատերիալիզմի թեորիայից, վոր հանգիստնում էր նրա հայացքների հիմքը: Այս թեորիան միակողմանի, վոչ-դիտելիութիւնն է քննում անտեսական բազիսի և քաղաքական վերնաշէնքի հարաբերակցութեանը, բացառելով վերնաշէնքի հակառակ ներգործութեանը բազիսի վրա: Այս վոչ-մարքսիստական տեսակետից էլ ուղբիչինսան կարող էր հաջողութեան ունենալ միայն այն դեպքում, յեթե նա ընթանար բնական անտեսական զարգացման դժուր, վորը և ջանում է ապացուցել Պոկրովսկին:

4

Իհարկէ՝ ջախջախւած բոյարութեանը չէր կարող և չէր պատրաստուում հաշտվելու իր պարտութեան հետ: Նա սպասում էր նպատակաւոր մոմենտի, վորպէսզի կրկին իրեն վերագործնի նախկին դրութեանը և իշխանութեանն իր ձեռքը վերցնի:

Բոյարների և ազնւականների կռիւն իշխանութեան համար կազմում էր 16-րդ դարի վերջի մոսկովյան ուսմիայի սոցիալական հակասութեանների մի կողմը: Մյուս կողմն էր հանդիսանում գյուղացիական պատերազմն ամբողջ հողատիրական դասակարգի դէմ՝ թէ՛ բոյարների և թէ՛ ազնւական-կալվածատերերի:

Այն ջարդումին գուզընթաց, վոր կատարում էր ուղբիչինսան, տեղի յեր ունենում մի այլ, անտեսանելի, ներքին, ավելի խոր պըոցես, վորն արտահայտվում էր գյուղացիութեան ֆեոդալական շահագործումն ուժեղացնելու մեջ: Պետութեան տերրիտորիալ ընդարձակման կապակցութեամբ այս հանգամանքը հանգում էր պետութեան կենտրոնական մարզերից բնակչութեան հոսելուն դեպի

արեւելյան և հարավային ծայրամասերը, — մի յերևույթ, վոր պատմական գրականութեան մեջ ստացավ «կենտրոնի աղքատացում» անունը,

Ֆեոդալական շահագործման ուժեղացումը 16-րդ դարի վերջին տեղի յեր ունենում վաշխառուական կապիտալի զարգացման ազդեցութեան տակ, վորի գլխավոր ներկայացուցիչներն էին այն ժամանակ վանքերը: Վանքերի գործունէութեան այս կողմի վերաբերյալ ավելի քան բավարար նյութեր տալիս են կանոնադրային հրովարտականքը, ինչպէս և այն ժամանակվա յեկեղեցական գրականութեան յերկու ուղղութեանների բանավեճը՝ մի կողմից «նեսոյաժատել»-ների միջև, վորոնք հանդես էին գալիս վանքերի հողային հարստացման դէմ և, մյուս կողմից՝ նրանց հակառակորդների՝ «յոսիֆլյանների» միջև:

Վանական մենակյացները մշակեցին մի ամբողջ սխտեմ, ուղղված դեպի կրօնական նախապաշարմունքների լավագույն շահագործումը: Ննջեցյալների հիշատակութեան համար հատկացված գումարները, ձեռնադրվելու գումարները (վանական ձեռնադրվածների ցմահ պահպանութեան համար) և այլն միացվում էին վոտչինաներ գնելու և նրանց համար կառավարութեանից շնորհագրեր ազերսելով ձեռք բերելու հետ: Այն հսկայական միջոցները, վոր այսպիսով հոսում էին դեպի վանքերն ավանդատուններից, հարուստ վոտչինաներից և այն լայնածավալ առևտրից, վոր կատարում էին վանքերը, վանական մենակյացները տոկոսներով էին տալիս գլխավորապէս իբրեւ վարկ իրենց գյուղացիներին: «Նեսոյաժատել»-ներից մեկը՝ Վասսիան Կոսոյը, «յոսիֆլյանների» հետ բանավեճելիս իր հակառակորդներին կերպարանում է իբրեւ դաժան փոխատուներ, վորոնք «վրադիր վրադրի վրա» էին դնում, այսինքն՝ տոկոս տուելու վրայ՝ աղքատ պարտաւան գյուղացուց խլում էին կովը կամ ձին, իսկ իրեն կնոջ և յերեխաների հետ միասին քշում էին իր հողից, կամ դատարան-

ներով հասցնում վերջնական քայքայման: Վաշխառության այս մեղադրանքն առաջադրված էր նաև հարյուրգլխանի ժողովում, վորտեղ վորոշում եր հանված, վորպեսզի «յեպիսկոպոսներն ու վանքերը փող և հաց տան իրենց գյուղերի գյուղացիներին առանց տոկոսի, վորպեսզի գյուղացիք ապրեն նրանց հետ կապված, նրանցից չփախչեն և նրանց գյուղերը չամայանան»: Այս վորոշումը, իհարկե, մնաց թղթի վրա:

Թե ինչ նշանակություն ունեն վարկը, այս յերևում է նրանից, վոր սակավ եր վորեն գյուղացի բնակվում յեկեղեցական կամ կալվածատիրական հողի վրա առանց հողատիրոջից վարկ ստանալու: Վարկ ստանալով՝ գյուղացին պետք է տոկոսների դիմաց աշխատեր սիրով համար: Կիրիլո-Ֆելոգորյան վանքում գյուղացիների 70 տոկոսն իր հողը ցանում եր վանական սերմացվով, այսինքն հնարավորություն չունեն իր դաշտերը ցանելու առանց հողատիրոջ վարկի:

Բայց միայն վանքերը չե, վոր ստրկացնում եյին գյուղացիներին վարկերով. առավել կամ պակաս հաջողությունը սրանով զբաղվում եյին հողատերերն նաև այլ կատեգորիաներ: Մանր հողատերերն իրենք եյին խրվում պարտքերի մեջ, վորպեսզի փող ունենան վարկային «արծաթի» համար, քանի վոր միայն այս ճանապարհով եր ապահովված գյուղացիների հաստատ ստրկացումը: Գյուղացիների ստրկական կախման ուժեղացումն արտահայտվում եր նրանով, վոր բահրային իբրև հավելում մտցվում եր կողը՝ հողատիրոջ համար աշխատելը, վոր գնալով ավելի ու ավելի յեր մեծանում: Գյուղացիների զրուծյունը բնորոշող բազմաթիվ հիշատակարաններից կարելի յե մեջ բերել Սուլվեցկի վանքի 1561 թվին վերաբերող կանոնադրային հրովարտակը՝ ուղղված Պուզիրյով գյուղի գյուղա-

ցիներին*): Այս հրովարտակից յերևում է, վոր գյուղացիք պարտավոր եյին բահրա վճարել վանքին հացով, պանրով, ձվով. նրանք պարտավոր եյին նաև վանքի համար հող վարել, հաճարն ու ածիկը կախել կլաս պատրաստելու համար, փայտ և տաշեղ կրել, «բեռ կրել» գետի Վալոգդա (վանքը լախածավալ ամատուր եր անում) և Մոսկվա ու Բելո-ոդերո, «խակ յեթե պատահի, վոր գյուղացիք վորեն տարի բեռ չկրեն, ապա նրանցից փող վերցնել»: Գյուղացիք նմանապես պարտավոր եյին կարգի բերել վանքի բակն ու կալը, իսկ յերբ շենքերը խախտտանան, հների փոխարեն նոր ապարանքներ շինել, կառավարչին լսել բոլոր բաներում և վանքին՝ գործով «գնալ արևածագին, խակ ով ժամանակին չգա, նրանից՝ հրաման» (տուգանք) և յեթե հին գյուղացիներից մեկն ունի «դաշտերում մացառուտներ, նրանք այս մացառուտները պահպանեն և առանց կառավարչի թույլատրության չկտրեն»: սրա խախտման համար նմանապես տուգանք եր վճարվում: Գյուղացիներին նկատմամբ դատ եյին անում վանական կառավարիչները, վորոնք սրա համար տուրք պիտի վերցնեն: Վորդու կամ դատեր հարսանիքի գեպքում կառավարչին պետք է ընծա տալին փողով կամ մթերքով:

Այսպես՝ ամեն կողմից կաշկանդված եր գյուղացու տնտեսական և անձնական կյանքը: Ձեռկանորեն գյուղացին իրավունք ունեն մի հողատիրոջից անցնել մյուսին, բայց փաստորեն անցումն անկարելի յեր դառնում մինչև հեռանալը՝ հողատիրոջ հետ հաշիվները մտքրելու անհրաժեշտություն հետևանքով: Այս պատճառով իրականում անցումն աշխատակալվում և դառնում եր գյուղացու «կանչում» ուրիշ հողատիրոջ կողմից՝ նրա փոխարեն վճարելով բոլոր պարտքերը. սրանից գյուղացու զրուծյունն ըստ

*) «Գյուղացիների պատմության հիշատակարաններ՝ Ն. Կլոչկովի հրատարակությամբ», № 22:

էյուլթյան փոխնով չեր փոխվում: Գյուղացիության մի մասը, այսպես կոչված՝ «հնաբնակները», վոր գրանցված էյին ցանկամատյաններում, արդեն 16-րդ դարում ձեռ- կանորեն զրկված էր անցման իրավունքից:

Գյուղացիների ծանր դրության, այն չափից՝ դուրս շահագործման մասին, վորին յենթարկվում էյին նրանք, և հողատերերի կամայականության մասին վկայում են նաև ոտարերկրյա գիտողները: Այսպես, որինակ՝ Հերերըշտայնը, վոր յերկու անգամ յեկել է Մոսկվա Վասիլիյ 3-րդի ժա- մանակ և լավ ծանոթացել Մոսկվայի կարգերի հետ, զրում, և վոր այստեղ գյուղացիք իրենց տերերի համար աշխատում են շաբթավա մեջ 6 օր, վոր ամենախղճալի գրության մեջ են նրանք, իսկ դուքքը չի պաշտպանված ազնվագարմ և նույնիսկ շարքային ծառայող մարդկանց կամայականությունից:

Գյուղացու համար միայն մի յեղք էր մնում՝ լքել իր անասնությունը և հեռանալ պարաքը չգճարած: Հենց սրան ել ղիմում էյին շատ գյուղացիներ: Հեռացման հնարավո- րությունն այն ժամանակ գյուրանում էր Մոսկվայի գրնված հսկայական հողերի պատճառով: Միջին և Ներ- քին Պովոլժեյի նվաճումը և Մոսկվայի պետության սահ- մանների ընդարձակումն Ոկայից դեպի հարավ՝ հեռացող- ների համար բացում էյին արեւելքի ու հարավի նոր սե- վանդերում ազատորեն բնակվելու հեռանկարները: Հե- ռանում էյին վոչ միայն այն գյուղացիք, վորոնք ապրել էյին մասնավոր տերերի հողերում, այլև, այսպես կոչված՝ «սև» կամ պետական հողերի գյուղացիները, յերբ այդ հողերն ընկնում էյին ծառայող մարդկանց ձեռքը: Շատ մեծ էր բնակչության հոսանքը պետության կենտրոնական մարզերից: Մուրոմի արվարձանում 8 տարվա ընթացքում (1566-ից մինչ 1574 թիվը) 587 անասնությունից մնաց միայն 111-ը: 1588 թվին Մոսկվա յեկած անգլիացի Չլետ-

չերը գրում է, վոր Վոլոգդայից Մոսկվա ճանապարհին հանդիպել է գյուղերի, վորոնց խրճիթները ճանապարհի յերկու կողմից ձգվում էյին մի վերստ, բայց առանց մի հատիկ մարգու: Վարելահողը մնում էր խոպան կամ ան- տառապատվում էր: Հին վայրերում մնացած գյուղացիք կրճատում էյին իրենց վարելահողերը. բարինի վարը կըր- ճատվում էր գյուղացիների պակասության պատճառով և մշակվում խոլոպների միջոցով: Գյուղացիների մի մասի դեպի հարավ հեռանալու հետևանքով ել ավելի մեծանում էր ամեն տեսակ պարհակների ու հարկերի ծանրությունը, վորոնք ընկնում էյին մնացողների վրա: Հեռացող գյու- ղացիների հետևից շարժվում էյին նաև ազնվականները, վորոնց կառավարությունը կալվածներ էր տալիս նոր նվաճված հողերում: Գյուղացիներն ստիպված էյին ավելի հեռու գնալ դեպի հարավ, տափաստանները և այնտեղ հիմնել իրենց կայանները, ապրելով տափաստանային քոչ- վորներով հարձակման մշտական սպառնալիքի տակ:

Այսպես, հարավ գնացող փախստակ գյուղացիներից ու խոլոպներից կազմվում էյին կազակային շուկաներ: Այս բոլոր անապատան մարդիկ, վորոնց համար ատելի յեր գոյություն ունեցող հասարակարգը, վոր կեղեքել էր իրենց, հույսերով էյին ապրում և սպասում նպաստա- վոր մոմենտի՝ վոտքի յեկնելու համար:

Բայց վոչ միայն գյուղացիներն էյին դժգոհ, վորոնց մի մասը միանգամայն քայքայվում էր և ստիպված էր հեռանալու պետության սահմաններից, այլև դժգոհ էյին նաև բնակչության ուրիշ զատակարգեր. դժգոհ էր և վըր- դովված բոյարությունը, վորին ջախջախել էր օպրիչնի- նան. դժգոհ էյին ազնվականները զինվորական ծառայու- թյան ծանրությունից ու բանվորական ձեռքերը նրանցից հեռանալու հետևանքներից: Ամբողջ պետության մեջ զգացվում էր մի խուլ խմորում, իբրև սոցիալական խոր ճգնաժամի նախագուշակ:

ժամանակակիցների կողմից «Սառնակ ժամանակ» անվանված այս ճգնաժամն էր հենց, Վոր պայթեց 17-րդ դարի սկզբին: Այս «Սառնակ ժամանակի» իրադարձությունների բարդ հյուսվածքի մեջ հենց ամենակզբից հայտնապես յերևան են գալիս յերկու հիմնական գիծ, վորոնք բնորոշում են «Սառնակության» սոցիալական բովանդակությունը. կռիվ բոյարների ու ազնվականների միջև իշխանության համար և գյուղացիական պատերազմ՝ ամբողջ հողատիրական դասակարգի դեմ: «Սառնակության» ընթացքում նա բարդանում է նոր մոմենտով՝ հարևան ստարերկրյա պետութայնների—Շվեդիայի և առանձնապես Լեհաստանի ինտերվենցիայով, վորի կառավարող դասակարգերը ձգտում են ոգտագործել «Սառնակությունը», նպատակ ունենալով նվաճել Մոսկվայի պետութայնը և վոջնչացնել նրա ազգային անկախությունը:

Յերկրի ներսի դասակարգային պայքարում և յերկրի անկախության համար մղված ազգային կռվում հաղթող են հանդիսանում ազնվականները և նրանց աջակցող փաճառականութայնը: Այս դասակարգերն էլ իրենց շահերի համար ոգտագործում են «Սառնակության» արդյունքները, վորի կոնկրետ ընթացքն ու հետևանքներն ինքնուրույն հողվածի նյութ են:

«Բորլա կրասով», № 5, 1936 թ., մայիս:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0415188

